
TRANSICIÓN Á DEMOCRACIA E
CUESTIÓN NACIONAL:
A UNIFICACIÓN XERMANA DE 1989

Raimundo Viejo Viñas

I. INTRODUCCIÓN

Se hoxe mirasemos un mapa político anterior a 1989, recoñeceríamos sen dúbida un mundo dividido en dous bloques, dous polos claros que daban senso a praticamente todo o que acontecía na esfera internacional e tamén, en grande medida, nas esferas internas dos Estados. E un día, moito antes do que ningún científico social puidera ter previsto, o peso contido da historia do planeta nos últimos corenta e cinco anos fíxose presente e afundiuse sobre o muro de Berlín. Asistimos, sorprendidos, a cambios infreables que día tras día adquirían formato de grandes titulares nos xornais de todo o mundo.

A Guerra Fría terminara.

O presente texto é un esforzo por ofrecer unha síntese relativa á unificación de Ale-

maña, aos seus problemas políticos en xeral e ao papel xogado pola cuestión nacional en particular. Para iso, comezaremos esta exposición sintetizando o estado actual dos debates teóricos sobre aquelas dúas cuestións —a segunda imbricada dalgunha maneira na primeira— sobre as que camiñará o noso texto, a saber: os problemas arredor dos modelos e teorías da democratización por unha parte, e a problemática do estudio dos nacionalismos por outra. De seguido, e partindo da asunción dun modelo analítico cal o explicitado, acometeremos o estudio da acción colectiva que, desenvolta pola cidadanía da antiga RDA, rematou conducindo ao proceso de unificación, base da que parte a actual situación da República Federal de Alemaña.

II. O PROCESO DE CAMBIO POLÍTICO

A Unificación alemana de 1990 iniciada a raíz da caída do Muro de Berlín o 9 de novembro de 1989, constitúe un cambio político (Morlino, 1985: 47) no que, ao igual que na maioría dos restantes países da desaparecida órbita soviética, a cuestión nacional adquire unha relevancia particular. A súa emerxencia decidiu a resolución dun proceso marcado pola *incertidume* (O'Donnell e Schmitter, 1989: vol. 4, p. 16) que, aberta tras a ruptura do réxime dirixido por Erich Honecker, se estende ata a implantación do sistema político occidental no territorio da antiga República Democrática Alemana.

A terceira vaga de democratización (Huntington, 1991), iniciada coa Revolución dos Caraveis e prolongada ao longo de dúas décadas na Europa meridional, Latinoamérica, e finalmente na Europa oriental, está a aportar, de forma continuada, unha grande cantidade de material empírico que coloca aos distintos programas de investigación científica (Lakatos, 1989) unha e outra vez na disxuntiva de ter que reformular as súas proposicións co obxecto de dar cumprido cometido á súa finalidade. Deste xeito, a bagaxe teórico-conceptual coa que se viñan entendendo as transicións políticas con anterioridade á caída do Muro de Berlín, resulta difícilmente aplicable a transformacións que, como o cambio de réxime que rematará na unificación das antigas repúblicas alemanas, constitúe de seu unha problemática particular. Varias poden ser as razóns a prol de tal afirmación, mais sen dúbida é a reformulación das identidades nacionais a cuestión clave do que se deu en chamar as Revolucións de Veludo (Banac, 1992: 5) e dentro das cales incluímos o proceso de transformación política que leva á segunda unificación xermana.

Daquela, e como consecuencia da necesidade de dar senso áinxente cantidade de novas informacións procedentes da Europa oriental, propostas teóricas e modelizacións arredor dun tema politolóxico tan prolífico como son as transicións á democracia, vense na obriga de reformular os seus postulados de partida co obxecto de manter e mesmo incrementar o seu potencial explicativo. Á súa vez, a reformulación dos dous programas de investigación más relevantes dentro da materia, isto é, o conxunto de modelos analíticos encadrables baixo o común título de teoría da modernización (Moore, 1983; Lipset, 1987; Rueschemeyer, Stephens e Stephens, 1992) por unha banda, e os modelos dinámicos de transición (Rustow, 1970; O'Donnell e Schmitter, 1989; Di Palma, 1990) por outra, semellan cobrar un novo senso no marco do diálogo establecido a raíz dunha

reformulación epistemolóxica que, baseada na síntese de premisas que permite un enfoque teórico estructuracionista más ou menos explícito (Huntington, 1991; Merkel, 1994) e a partir do que sería definible como condicionamento estructural dentro do cal se desenvolvería o curso de acción correspondente, permitiría, desde o recoñecemento implícito da autonomía dos feitos políticos, unha interpretación de rango medio (Middle-range) que, se ben en principio renunciaría a unha interpretación holista, aseguraría pola súa banda unha menor contradicción coa realidade empíricamente observable.

III. CUESTIÓN NACIONAL E UNIFICACIÓN

Na unificación de Alemaña, a historia máis recente de Europa invadiu a opinión pública (*Öffentlichkeit*) do país, materializouse na política mediante as desputas sobre a identidade alemana (Habermas, 1990); facéndose presente mediante a polémica e o debate público sobre a historia do «pasado que non quere pasar» (Nolte, 1987). A cuestión nacional, que en Alemaña como noutros países deviu no grande tema das Revolucions de Veludo, adquire tamén un novo peso específico dentro dos marcos teóricos cos que se está a traballar nas ciencias sociais. Dúas reflexións previas resultan necesarias. Por unha parte cómpre incidir no feito do escaso peso que o nacionalismo ten no conxunto da produción politolóxica (Sturm, 1992: 402). De feito, orixinada na historiografía do século pasado a investigación sobre os nacionalismos segue a ser, malia as importantes aportacións feitas desde áreas como a socioloxía ou a filosofía e a mesma ciencia política, un ámbito de claro dominio da investigación histórica. Por outra parte, as posicións teóricas coas que se está a acometer a investigación dos nacionalismos áchanse divididas pola confrontación entre dous paradigmas de investigación: o *primordialista*, é dicir, aquel que entende a nación «como dato obxectivo que tarde ou cedo se manifesta ideolóxica e politicamente en formas e graos diversos» (Máiz, 1994: 102), e o constructivista, ou paradigma segundo o que a nación, «lonxe de preceder ao nacionalismo, considérase de seu un producto sociopolítico resultante de complexos procesos de *nation-building*» (Máiz, 1994: 103). En definitiva, o problema latente no fondo da cuestión é a consideración (ou non) dos fenómenos nacionais como constructos, pois, ao cabo, o rigor e a efectividade dun modelo analítico politolóxico para os nacionalismos debe, en calquera caso, prescindir de posibles explicacións que como deus *ex machina* resolván o que de seu corresponde á política.

Daquela, o salto teórico que supón considerar, por unha parte, a ideoloxía nacionalista como proveedora dunha identidade colectiva e, por outra, establecer a superación do nacionalismo en canto que forma de irracionalidade política, isto é, consideralo como forma puramente política, resulta a única forma posible de abordar o estudio politolóxico do nacionalismo no marco das transciós en xeral, e da Unificación alemana en particular, ao tempo que se procede a reducir o risco de caer en posicións que, por tomar partido a favor do propio obxecto de estudio, limitan a obxectividade no estudio do mesmo. Por iso, alén de ópticas reduccionistas, a inexcusabilidade de artellar as dimensións subxectivas e obxectivas dos fenómenos sociais con expresa atención á súa dimensión xenética, impón a necesidade de superar os paradigmas que, chamados orgánico-his-

toricistas, primordialistas ou de calquera outro xeito, abren, desde a disociación que do mesmo concepto de nación se fai respecto da política, as portas de formas totalitarias, xa que logo irrationais, de dominación.

IV. CONSTRINXIMENTOS ESTRUCTURAIS DA ACCIÓN

a) **O novo contexto internacional.** Os cambios do Leste foron revolucionarios (Merkel, 1991: 21-23) e supuxeron a transformación irreversible de todas as sociedades da Europa oriental imbricadas neles, en todas as súas dimensíons (política, económica e social) e da man de actores políticos entre os cales as masas xogaron un papel clave. A RDA, no marco aberto polo novo contexto internacional posttotalitario que inaugura a dirección política de Mikhail Gorbachov, realizou a súa particular vía —como particulares son todas as vías— face a unha nova sociedade plural, baseada na economía capitalista na súa conxunción social de mercado e cun sistema político democrático adoptado daquel derivado da Lei Fundamental que os fundadores da RFA redactaran en tempos da Europa dividida (Monedero, 1993: 94). As transformacións da ex-RDA, posibles no contexto da distensión iniciado pola *Perestroika* e a fin da Doutrina Breznev, xurdiron precisamente das contradiccións obxectivas producidas polas reticencia que respecto á paulatina transformación das estructuras dos Estados posttotalitarios europeo-orientais mantivo en todo momento a liña de governo da desaparecida RDA. Xa que logo, a formulación dunha alternativa que servise de catalizador para a acción colectiva tomou corpo na Alemaña oriental con moita más forza que alén das súas fronteiras, e iso debido tanto polos incentivos intrínsecos á posibilidade dunha reunificación coa terceira potencia industrial do planeta, como pola aínda máis clara definición das posibilidades reais de cambio reveladas nos demais países do seu entorno.

b) **O sistema político-institucional.** O enfriamento das relacóns entre os EEUU e a URSS, reflectido na Doutrina Truman e no Plano Marshall, desembocará no establecemento do *Provisorium* baixo o que se constituirá a nova República Federal de Alemaña (von Beyme, 1993: 127). Consecuencia da derrota militar, a inexistencia dunha soberanía plena traduciuse no establecemento dunha Lei Fundamental no canto dunha Constitución, só posible, tal e como indica a mesma Lei Fundamental no seu derradeiro artigo, no momento en que, reunida a totalidade do pobo alemán, fose exercitada a Soberanía da nación. Por iso, tanto o establecemento dun debate arredor da herdanxa do pasado nazi mediante a Disputa dos Historiadores (*Historikerstreit*), como o conflicto de lexitimidades patente entre a nación de clase e a nación a secas, serviron a facer presente o pasado e restituír Alemaña como única «instancia de lexitimación legal impersonal» posible no futuro por construír (Pérez-Agote, 1989: 182).

Por contra, a República Democrática Alemana optou por artellarse como nación de clase no marco establecido pola Constitución postestalinista que a situaba baixo a protección do bloque do Leste e pechaba toda posibilidade dunha reunificación futura. Dispúñase así unha confrontación de lexitimidades que andando o tempo, e malia a suavización das relacóns entre ambos Estados alemáns supuxo a Östpolitik fronte á Doutrina Hallstein, habería de producir os inesperados acontecementos de 1989.

c) **A emerxencia da oposición política.** Desde a súa condición de única organización autónoma dentro do Estado creado polo SED, a que un día fora chamada «Igrexa en Socialismo» tivo a capacidade de disociar unha primeira sociedade civil fóra do aparato de Estado da RDA. Sen dúbida podemos considerar que a Revolución Pacifica das Velas arrinca nos «grupos de ética social» organizados baixo o teito da Igrexa protestante que, desde os anos oitenta foron xestando unha primeira oposición clandestina que remataría por facerse pública todos os luns do outono de 1989 nas rúas de Leipzig primeiro e do resto da RDA despois (Cordell, 1990: 52). Porén, o estoupidio de iniciativas cidadás e movementos a prol da democracia que rematarán derrubando o Muro de Berlín, pódese considerar aberto desde Maio de 1989 cando, a raíz do pucheirazo electoral nas eleccións municipais, as demandas en favor da democracia cobraron un especial pulo cuxa mellor plasmación foi a bo seguro a recollida de 200.000 firmas levada adiante pola organización Novo Foro (*Neues Forum*).

d) **O colapso do sistema económico.** Durante os anos oitenta a RDA mantivo taxas de crecemento económico positivo e, máis que en ningún outro dos países do Leste, se tiñan acadado importantes niveis de benestar social tal e como demostra a ampla cobertura e protección garantida polo Pacto Social asinado a finais dos oitenta polo goberno (Merkel, 1991: 36). Porén, e alén das recoñecidas dificultades para comparar os indicadores económicos entre os dous grandes modelos económicos en competición durante a Guerra Fría, ineficiencia e limitacións á innovación marcaban a pauta do desenvolvemento económico xermano-oriental (Koch, 1991: 98). Daquela, e dado que a súa lexitimidade estaba amparada nun modelo económico obsoleto (Monedero, 1993: 94), a caída do Telón de Aceiro supuxo o rápido esborrallamento do que no seu momento fora a economía máis exitosa e productiva de todos os sistemas de planificación coñecidos. Á hora, pois, de buscar as razóns polas que se produciu a quebra da dictadura do SED, e asumindo o carácter necesario mais non suficiente de determinados prerrequisitos económicos cales puideran ser as taxas de crecemento positivas ou un maior desenvolvemento das comunicacións, factores estreitamente políticos como os problemas de lexitimación do réxime saínte poden ser de moita maior eficacia á hora de clarificar os porqués da transición á democracia nos así chamados cinco novos Länder.

V. O DESENVOLVEMENTO DA ACCIÓN

Perante o esfarelamento do sistema xermano-oriental, e acordes ao modelo desenvolto polo clásico de Hirschmann *Exit, Voice and Loyalty*, as reaccións da poboación son sintetizables en tres accións colectivas diferenciadas (Merkel, 1991: 41). A primeira delas, isto é, a fidelidade ao réxime (*Loyalty*), a duras penas tivo unha plasmación pública como tal. Por contra as outras dúas —fuxida do país gracias á posibilidade ofrecida pola apertura da fronteira con Hungría (*Exit*) e as masivas manifestacións pronto estendidas por todo o país (*Voice*)—, si tiveron unha grande presencia na opinión pública, se ben de xeito moi diferente.

O 18 de outubro tivo lugar o *putsch* contra Honecker. O que fora inicialmente pen-

sado como un paso no camiño da apertura foi porén interpretado como un simple xogo de artificio pola que Egon Krenz pasaba a substituír a Honecker. Semellantes haberían de ser tamén as interpretacións dadas a accións como a demisión do consello de ministros de Willi Stoph (7 de novembro) ou ao programa de reformas. O descontento explotou durante a promulgación dunha lei que restrinxía a mobilidade dos cidadáns (6 de novembro) e rematou na apertura incondicional do muro tres días despois. A partir dese momento a caída do SED e da súa dictadura era inevitable, chegando a crise de política ao seu punto álxido no momento en que, dentro das fronteiras, tiña lugar a manipulación das eleccións locais (*Kommunalwahlen*) e, fóra delas, explicitábase un claro apoio á sanguenta agresión de Tiannamen. A principal consecuencia foi que os partidos do bloque e o mesmo SED, presionados polo antano todopoderoso irmán soviético, tiveron que sentarse a dialogar cunha recén constituída oposición (Thaysen: 1990). Tratábase da ronda de conversas que, coñecida co nome de Mesa Redonda (*Runde Tisch*), tivo lugar entre unha oposición integrada por sete organizacións e as Igrejas e os defensores da política goberamental, é dicir, o SED e os Partidos do Bloque (*Blockparteien*) da Frente Nacional (*National Front*). Non houbo máis acordo posible que a convocatoria de eleccións libres para o ano seguinte.

Porén, xa era demasiado tarde. Perante a caótica situación da RDA, a resposta da Chancelería xermano-occidental non se fixo agardar e o 28 de novembro, o chanceler H. Kohl (1990) presentou o seu coñecido Programa dos Dez Puntos para a superación da división de Alemaña e Europa (*Zehn-Punkte-Programm zur Überwindung der Teilung Deutschlands und Europas*), tamén chamado —máis abreviadamente— Plano dos Dez Puntos. Segundo este, o camiño da unidade pasaba pola creción dun primeiro Estado confederal entre a RFA e a RDA na vía, eso si, de xerar un novo Estado federal alemán. A unidade, que tería que ser realizada nun contexto de cooperación entre Leste e Oeste, non entraría, así Kohl, en contradicción ningunha cos intereses da Comunidade Europea. A tentadora oferta do chanceler Kohl e o mínimo pero expresivo cambio de eslogan «somos *o* pobo» por «somos *un* pobo», abortaron calquera cambio paulatino, situando o caso xermano entre os exemplos de transición por colapso (Agüero, 1994: 219), é dicir, entre aqueles nos que a incidencia do antigo réxime sobre o novo é mínima. Aquí é precisamente onde a cuestión nacional emerxe con toda a súa forza.

VI. A CUESTIÓN NACIONAL NO PROCESO DE UNIFICACIÓN

Desde que a comezos de Decembro de 1989 tiveran lugar as primeiras reivindicacións de unificación, a o problema alemán, latente ata entón, prorrumpiu con forza na opinión pública dos dous Estados xermanos. O debate, que se iniciaría a finais de 1989 e se intensificaría nos meses seguintes, viña a ser unha continuación do debate da Disputa dos Historiadores, se ben nesta ocasión as élites participantes na disputa pública abrangúian non só a renomeados membros do mundo académico —historiadores en particular—, senón tamén escritores e artistas que, ampliando así o horizonte dos integrantes da intelectualidade (Pätzold, 1993), configuraban unha élite á que habería de engadir outra, a política, para obter así os actores que haberían de formular as distintas posicións no debate. Este

desenvolveuse arredor de dúas problemáticas sucesivas e fortemente relacionadas entre si. A primeira delas, de carácter más marcadamente teórico-normativo, acometeu a discusión de novos e vellos mitos e conceptos asociados coa cuestión alemana como puidera ser a existencia dunha posible vía á modernidade particular para a nación alemana, isto é, o coñecido e debatido *Sonderweg* (Puhle, 1981; Blackbourn e Eley, 1989). Neste senso, a resolución desta problemática deviña en fundamental na medida en que as mesmas formulacións discursivas en competición delimitarían o corredor da acción política correspondente, pois a nación, en canto que constructo proveedor dunha identidade colectiva, permitiría a resolución da acción política que remataría na Unidade alemana. A segunda parte do debate, por contra, debería resolver problemas que non por máis sinxelos teoricamente entrañaban unha menor dificultade. Cumpría, pois, resolver a praxe da unificación, isto é, clarificar segundo que vía habería de consumarse a nova unidade política de Alemaña.

Desde Febreiro de 1990, as propostas a longo prazo son declaradas obsoletas e coa mobilización de novos sentimentos e esperanzas promovida por esta nova edición do problema nacional, mobilizáranse tamén vellos medos e lembranzas. Segundo U. Liebert, para quen «sen a mobilización masiva dos sentimientos nacionais na unión surxida da caída do muro en novembro, o cambio na RDA tería adoptado presumiblemente outro devir» (1991: 52), tres razóns fundamentais avalan a incidencia particular da cuestión nacional no proceso democratizador que remataría coa unión alemana: os partidos políticos orientais terían centrado a súa atención noutras temás; os partidos occidentais non se terían considerado igualmente lexítimos para intervir nos asuntos dos seus veciños; e a Unidade xermana, de ter sido posible, tan só sería realizada na axenda política como proxecto cauteloso e a longo prazo.

Nesta nova reedición vemos asemade reformuladas as tres grandes perspectivas xerais que, dun ou doutro xeito, viñan (e veñen) sendo defendidas ao respecto sen que se poida afirmar unha correspondencia entre estas e as organizacións políticas que pouco despois haberían de defrontarse coa realidade de adoptar unha decisión ao respecto. Por unha banda, entroncando coa tradición idealista xermana fundada por Herder, atopamos unha serie de posicións que, desde a apelación ao vencellamento entre o pobo e o Estado nacional xermano comprendían a unificación como a oportunidade histórica de realizar o destino conxunto dos alemáns baixo un único aparato estatal. Esta perspectiva, que politicamente abrangue un grande espacio do arco esquerda-dereita, estaría latente na coñecida afirmación de W. Brandt «agora medre xunto, ao que xunto corresponde estar». Ademais, para os partidarios destas posición, o dilema dirímíase na necesidade de establecer unha prioridade entre a nación e as necesidades do momento histórico, punto este no que se establecen as grandes diferencias entre os defensores da nación como valor máximo e redentor e aqueles outros que como W. Brandt ou o propio chanceler H. Kohl antepoñen outros elementos políticos á realización do proxecto nacional. Neste senso resulta significativa a apelación do chanceler Kohl á necesidade de que a unidade alemana, desde a súa realización en canto que libre exercicio de autodeterminación do pobo alemán, non entre en contradicción coa «paz e libertade» dos demás pobos (Kohl, 1990). No lado oposto, isto é, entre os partidarios da validez política de conceptos como a Comunidade de Destino (*Schicksalgemeinschaft*) acharíamos tanto a representantes do así chamado

«novo nacionalismo» (Glotz, 1989) dos 80 como organizacións políticas concretas cal o NPD. Central neste senso resulta a categoría da nación de cultura (*Kulturnation*) defendida polo neoidealista B. Willms (1982) e arredor da cal atopamos matices entre as posicións más tradicionalistas como as de R. Hahn (1990), partidario da recuperación dunha cultura conxunta dos alemáns que sobreviría á fragmentación dos países, e posicións que, como a de K. H. Bohrer, reivindican o dereito á nación como base para construír unha cultura futura (Liebert, 1991: 59). Pola súa banda, no lado oposto do espectro político, a esquerda nacional representada por nomes como H. Modrow, reivindicaba a reformulación do proxecto alemán desde a recuperación da tradición antifascista.

Nunha moi outra tradición, aquela que parte de Renan e a Revolución Francesa e a Ilustración, atopamos outro conxunto de posicións que, se ben menos espalladas polo espectro esquerda-dereita e ubicadas entre o centro e a esquerda, centraron o debate nos riscos que para a democracia suporía a unificación por canto esta tiña de exaltación do irracionalismo na política. O exemplo máis claro desta perspectiva reside na defensa da nación de cidadanía feita polos defensores dos Manifestos de Frankfurt. Para estes, xunto á necesidade desta defensa era necesario dar cumprimento a outras dúas cuestións claves: por unha parte, rematar os corenta anos de déficit democrático representados na carencia dunha constitución (*Verfassung*) e, por outra, garantir a tranquilidade e a estabilidade para os países veciños mediante a reafirmación das fronteiras das dúas repúblicas alemanas. Estreitamente relacionada con esta idea está o concepto do Patriotismo da Constitución (*Verfassungspatriotismus*) popularizado por J. Habermans, para quen, a superación das tendencias anti-democráticas na tradición política xermana facilitada pola estratexia do vencellamento ao Oeste (*Westbindung*), permitiría a aparición dunha forma de patriotismo non baseada no sentimento irracional senón na fidelidade ilustrada e racional á norma e ao consenso aceptados pola cidadanía mediante o plebiscito, isto é, unha identidade fundamentada na fidelidade aos principios constitucionais e ás institucións derivadas da norma fundamental (Habermans, 1990).

Finalmente, e nesta ocasión baixo a heranza teórica de Marx e da tradición do movemento obreiro, cabería indicar un conxunto de posicións fronte ao problema nacional definidas pola súa negación do nacionalismo (Degen *et al.*, 1990). Nesta ocasión, se ben o espectro político restrinxiríase á esquerda, os presupostos teóricos nos que se basea tal opción irían desde os radicais de esquerda, ecoloxistas, comunistas, anarquistas e grupos alternativos ata as posicións más moderadas de socialdemócratas como O. Lafontaine. A posición do entón secretario xeral do SPD, coincidente coa opinión de amplos sectores do ecoloxismo encabezados por J. Fischer e coas posicións do líder do PDS, G. Gysi, postulaba a invalidez do nacionalismo na perspectiva dunha nova Europa que debía afondar nos procesos de democratización iniciados a raíz da II Guerra Mundial. A cuestión de fondo á hora de considerar esta posición perante o nacionalismo reside na valoración axeitada do papel que a historia de Alemaña xoga para os seus defensores, é dicir, en partir dunha valoración que para os formuladores desta posición ten a motivación histórica como primeira xustificación do antinacionalismo. De entre todos estes autores, foi Günter Grass quen máis claramente se expresou en contra dunha eventual reunificación. As palabras de G. Grass (1990), que acharían eco nouros intelectuais e políticos do Leste como Ch. Wolf, S. Heym ou G. Gysi, amosáronse reticentes a todo proxecto de reunifi-

cación por consideralo a mellor forma de reavivar un pasado funesto. Tamén fortemente condicionado polo peso da memoria histórica, mais neste caso a favor dunha Alemaña unida, o escritor M. Walser, en consonancia co que viña sendo a súa traxectoria pública ao respecto, incidiu na necesaria e xusta «resocialización» de Alemaña como nación (1988).

Na segunda parte do debate, formulada con claridade a raíz da intervención do chanceler Kohl no Bundestag o 8 de marzo, centrarase no modo en que haberá de realizarse a unificación. As consecuencias das posicións previas respecto ás noceóns do proxecto político que para Alemaña tiña cada voz no debate fanse patentes na dilucidación dos vieiros máis axeitados para a praxe política. Así, a dupla posibilidade recollida pola Lei Fundamental (Isensee, 1990) dividiu novamente á opinión pública. Nesta ocasión, os partidarios dunha unificación rápida e, xa que logo, da consecuente realización da meta da unidade alemana por riba doutras consideracións, apostaron polo pragmatismo da opción contida no artigo 23. Por contra, os partidarios de poñer punto e final á triste historia iniciada co ascenso de Hitler ao poder, a solución pasaba polo referendo dunha Constitución democrática segundo rezaba o artigo 146. Así, fronte ás contundentes manifestacións do chanceler xermano: «o que é bo para 60 millóns na República Federal tamén sería bo para 16 na República Democrática», a resposta de Habermas formularía «¿ou áinda esperamos por Prusia Oriental e Silesia?». Moi atinadamente, U. Preuss (1992: 15) ten dado en denominar a posición de Kohl como «primado da nación sobre a constitución», resaltando así a diferencia fronte aos que se erixiron en defensores do patriotismo constitucional.

VII. PROBLEMAS DE CONSOLIDACIÓN. CONCLUSIÓN

A Mesa Redonda, xa que logo, non serviu aos seus obxectivos de diálogo, e do seu fracaso saíu a convocatoria das primeiras eleccións libres e unha unificación «ilustrada», feita para o pobo pero sen o pobo, a golpe de tratado e sen referendo, alén de todo patriotismo constitucional. Porén, é arriscado coidar que a unificación pola vía rápida e a non menos veloz asunción nos cinco novos Länder da estructura federal occidental, non teña un alto custe para a emerxencia dunha sociedade civil autenticamente democrática. As implicacións, pois, do *Constitution-making* haberán de notarse, ao igual que outras posibles variables que incidan nunha consolidación democrática entendida en canto que legitimación das institucións e profunda interiorización das normas básicas de comportamento do novo réxime en tres dimensións principais: estructural, actitudinal e comportamental (Puhle, Diamandouros e Gunther, 1994).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Agüero, F. (1994): «Democracy and the Military», en Gunther, R., Nikiforos Diamandouros, P. e Puhle, H.-J. (Eds.), *The Politics of Consolidation. Southern Europe in Comparative Perspective*, inédito remitido á Johns Hopkins University Press.
- Banac, I. (1992): «Introducción» en I. Banac (Ed.) *Eastern Europe in Revolution*. Londres, Ithaca.
- Beyme, K. von (1993): *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland nach der Vereinigung*. Nova edición revisada, Piper, Munich.
- Blackbourn, D. e Eley, G. (1989): «Peculiaridades de la historia alemana: la sociedad burguesa y la política en la Alemania del siglo XIX», *Zona Abierta*, 53, pp. 35-77.
- Cordell, K. (1990): «The Role of Evangelical Church in the GDR», *Government and Opposition*, 25/1, pp. 48-59.
- Degen, H.-J. et al. (1990): *Denk'ich an Deutschland*. Berlin, Klaus Guhl.
- Di Palma, G. (1990): *To Craft Democracies*. Berkeley/Los Angeles, University of California Press.
- Glotz, P. (1989): *Die deutsche Rechte*, Munich, Wilhelm Heyne Verlag.
- Grass, G. (1990): *Alemania: una unificación insensata*. Madrid, El País/Aguilar.
- Habermas, J. (1990): *Die nachholende Revolution*. Frankfurt am Main, Surhrkamp.
- Hahn, R. (1990): «Die Idee der Nation und die Lösung der deutsche Frage», *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 29, pp. 3-12.
- Huntington, S.P. (1991): *The Third Wave. Democratization in the late twentieth century*. Norman/Londres, University of Oklahoma Press.
- Isensee, J. (1990): «Verfassungsrechtliche Wege zur deutschen Einheit», *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 21/2, pp. 309-322.
- Koch, K. (1991): «Zwischen östlichem Staatsbedürfnis und westlicher Marktge-sellschaft: Experimentierfeld Deutschland», *Merkur*, 45/2, pp. 97-111.
- Kohl, H. (1990): «Zehn-Punkte-Programm zur Überwindung der Teilung Deutschlands und Europas», en *DDR*, volume especial do *Der Fischer Weltalmanach*. Frankfurt am Main, Fischer.
- Lakatos, I. (1989): *La metodología de los programas de investigación científica*. Madrid, Alianza Universidad.
- Lipset, S. M. (1987): *El hombre político. Las bases sociales de la política*. Madrid. Tecnos.
- Máiz, R. (1992): «Política e identidad colectiva: Notas para una lectura posmarxista de la cuestión nacional», en *Papeles de la FIM*. Madrid, FIM, pp. 127-138.
- Máiz, R. (1994): «¿Etnia o política? Hacia un modelo constructivista para el análisis de los nacionalismos», en *Revista Internacional de Filosofía Política*, 4, pp. 102-121.
- Merkel, W. (1991): «Warum Brach des SED-Regime zusammen? Der "Fall" (der)

DDR im Lichte der Demokratisierungstheorien», en W. Merkel e U. Liebert (Eds), *Die Politik zur deutschen Einheit*. Inédito.

Merkel, W. (1994): «Struktur oder Akteur, System oder Handlung: Gibt es einen Königsweg in der politikwissenschaftlichen Transformationsforschung?», a aparecer en W. Merkel (Ed.), *Systemwechsel*. Opladen, Leske/Budrich, vol. 1, pp. 7-22.

Monedero, J.C. (1993): «El hechizo de la Montaña Mágica. El proceso de unificación alemana: causas y consecuencias», en J.C. Monedero (Ed.), *El retorno a Europa. De la Perestroika al Tratado de Maastricht*. Madrid, Editorial Complutense, pp. 73-188.

Moore, B. (1983): *Los orígenes sociales de la dictadura y la democracia. El señor y el campesino en la formación del mundo moderno*. Barcelona, Península.

Morlino, L. (1985): *Como cambian los regímenes políticos*. Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.

Nolte, E. (1987): «Vergangenheit die nicht vergehen will. Eine Rede die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte», en «Historikerstreit». *Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. Munich, Piper.

Liebert, U. (1991): «Kein neuer deutscher Nationalismus? Vereinungsdebatte und Nationalbewusstein auf dem "Durchmarsch" zur deutschen Einheit», en W. Merkel e U. Liebert (Eds.), *Die Politik zur deutschen Einheit*. Leske/Budrich, Opladen.

O'Donnell, G., Schmitter, P.C. e Whitehead, L. (Comps.) (1989): *Transiciones desde un gobierno autoritario*. Buenos Aires, Paidós.

Pätzold, Ch. (1993): «Intellectuels est-allemands sur la sellette», *Le Monde Diplomatique*, 469, p. 11.

Pérez Agote, A. (1989): *Sociología del Nacionalismo*. Bilbao, Universidad del País Vasco/Gobierno Vasco.

Puhle, H.-J. (1981): «Deutscher Sonderweg. Kontroverse um eine vermeintliche Legende», *Journal für Geschichte*, 4, pp. 44-59.

Preuss, U.-K. (1992): «Die Chance der Verfassungsgebung», *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 49, pp. 12-19.

Rueschemeyer, D., Stephens E. H. e Stephens J. D. (1992): *Capitalist Development and Democracy*. Chicago, University of Chicago Press.

Rustow, R. (1970): «Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model», *Comparative Politics*, 2/3, 1970, pp. 337-363.

Sturm, R. (1992): «Nation und Nationalismus», en D. Nohlen (Ed.), *Pipers Wörterbuch zur Politik*, Munich, Piper, pp. 402-405.

Thaysen, U. (1990): «Der runde Tisch. Oder: Wer war das Volk?», *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, a) 21/1, pp. 71-100 e b) 21/2, pp. 257-308.

Walser, M. (1988): «Über Deutschland reden», *Die Zeit* (4.11)

Willms, B. (1982): *Die Deutsche Nation*. Colonia, Hohenheim.